

Biológiai – ma Balatoni Limnológiai – Intézet alapítása és az általa azóta is folytatott kutatómunka is az elődök, az MFT Balaton-bizottság kutatóprogramjának eredményeiben gyökerezik, de a VITUKI hidrológiai kutatásainak vagy a Balaton területi fejlesztésére vonatkozó regionális vizsgálatoknak is nélkülözhetetlen alapja, kiindulási bázisa.

keredzik, de a VITUKI hidrológiai kutatásainak vagy a Balaton területi fejlesztésére vonatkozó regionális vizsgálatoknak is nélkülözhetetlen alapja, kiindulási bázisa.

TULOGDI JÁNOS, A TUDÓS ÉS A TUDOMÁNYNÉPSZERŰSÍTŐ*

DR. MOLNÁR JENŐ

Tisztelt Hallgatóság, Hölgyeim és Uraim!

Tulogdi Jánossal, az erdélyi magyar értelmiség e kiválóságával 1943-ban, egyetemi hallgató koromban találkoztam először, a Farkas utcai egyetem Földrajzi Intézetében. **Prinz Gyula**, az intézet igazgatója, az európai hírföldrajztudós bízta meg egyetemi magántanár minőségben előadással. Erdély alaktanát tanította fél évig, heti két órában. Emlékeimben az él, hogy szép magyarsággal, gazdag helyismerettel és nagy szeretettel beszélt Erdély földjéről.

Ez az esemény kétségkívül fordulópontot jelentett **Tulogdi János** életében, mert ettől kezdve a neves kollégiumi tanár már nem csak középiskolás fokon tanította népének ifjúságát geográfiára.

A magántanárból a háború után a Bolyai Tudományegyetem tanszékvezető professzora lett. Tíznel több évfolyamot bocsájtott ki az életbe, hogy szakavatottan, kötelesség- és hivatástudattal, magyarul tanítsák a szülőföld és más tájak természeti és humánvilágát. 1958-ban vált meg a tanszéktől. Most is hallom segítőkész intelmeit a tanszék jövőjét illetően. Akkor még nem sejtettük önálló fejlődésünk közeli végét. Az 1959-ben bekövetkezett egyesítéskor vonult nyugalomba.

Milyen helyet foglal el **Tulogdi János** a magyar földrajztudomány történetében? Talán ő az utolsó erdélyi klasszikus geográfus. A hagyományos értelemben vett egységes földrajz híve volt, az oknyomozó földrajzot gyakorolta, de hajlott a századunk második felében kibontakozó alkalmazott földrajz felé is. Nem alkotott nagy összefoglaló műveket, mint **Cholnoky Jenő** vagy **Prinz Gyula**, de számos helyi és regionális jelenséget tárt fel, írt le és magyarázott meg. Jeles érdemeket szerzett a korabeli tudományos eredmények felmérésében, összegyűj-

tésében, tolmácsolásában, magasabb szinten és népszerűsítő formában egyaránt. Analitikus alkotásának mértékét csak úgy érthetjük meg, ha szemügyre vesszük azokat az elsősorban objektív körülményeket, amelyekben élt és dolgozott. Még harmincéves sem volt, amikor tehetséges és sokat ígérő gyakornokként el kellett hagynia az egyetemet, és meghaladta az ötvenet, amikor mint magántanár visszatérhetett az alma mater szolgálatába.

Negyed évszázadon át nélkülözte az egyetemi miliőt és mindazt, ami azzal jár. Abban az időben azonban ez nemcsak egyéni dráma volt, hanem kisebbségi sors, kortűnet. Gondoljunk jeles kortársainak: **Kelemen Lajosnak**, **Balogh Ernőnek**, **Bíró Vencelnek**, **Bányai Jánosnak**, **Vámszer Gézának** pályafutására és munkásságára. A két világháború között Erdélyben az anyanyelven gondolt és magyarul közölt tudomány göröngyös úton járt. Amíg az irodalomban, prózában és költészetben egyaránt remekművek születtek, a tudományos szintézisek vártak magukra. Tudományegyetem híján főként a nagy nevű kollégiumok és gimnáziumok foglalkoztatták a kutatásra termett elméket. E nehéz időkben az Erdélyi Múzeum Egyesület igyekezett magasan tartani a tudás fátyláját, szellemmentő munkát végzett, de ez sem tudott teljes értékű tevékenységet kifejtetni. Fájdalom (**Tulogdi** használta gyakran ezt az indulatszót), e rövid korrajz több tekintetben a jelenre is ráillik.

Tulogdi János a két világháború között, mint ismeretes, nagyra becsült kollégiumi tanár volt, szenvedélyes kutató, a földtudományok doktora. Remekül felszerelt laboratóriumot a természet nyújtott neki, az ezerarcú erdélyi táj. A Múzeum Egyesületben fáradhatatlanul tevékenykedett, választmányi tag volt. Az előadások egész sorát tartotta felolvasóületeken és vándorgyűlé-

* Megemlékezés társaságunk tiszteletbeli tagja születésének 100. évfordulója alkalmából.

seken: Kolozsváron, szülővárosában, Tordán, a Székelyföldön és másutt.

Finom lelkű, érzékeny ember volt, nagy igényű elsősorban önmagával. Ez az igényesség néha túlzott volt és gátolón hatott. Értékes munkái (pl. Geomorfológia, A földrajz története, egyetemi kurzusok) maradtak kéziratban, jóllehet publikálásra nagyon is alkalmasak lettek volna abban az időben.

A két világháború között főleg a regionális és emberföldrajzi dolgozatok egy részére jellemző volt az etnikai elfogultság. **Tulogdi**től mindig távol állott a más ajkúak vagy hitűek megkülönböztetése. Ebből a szempontból is valódi erdélyi volt, a szó nemes értelmében. Nem hazudta meg szülővárosának haladó hagyományait, ahol – mint ismeretes – már 1568-ban törvénybe iktatták a vallásszabadságot. Hirdette, hogy a földrajz feladata a népeket egymáshoz közelebb hozni, nem szembeállítani. Mint egyetemi oktató és kutató szoros kapcsolatot tartott fenn a Babeş Egyetem több geográfus- és geológus-tanárával és diákjával.

Tulogdi János mindenekelőtt a földfelszín kutatása, geomorfológus volt. A földrajz ezen alapágának választása nem véletlen. A geomorfológiához, mint ismeretes, alapos földtani tájékozottságra van szükség, és azt az egyetemen kedvelt tanárától, **Szádeczky-Kardoss Gyulától** **Tulogdi** megkapta. E felkészültség olyan szintűvé vált, hogy 1925-ben egy kis könyvben ismerteti Erdély geológiáját, és a húszas években, de később is több földtani tárgyú cikket közöl negyed- és harmadidőszaki képződményekről.

A földfelszín alapjait azonban **Cholnoky Jenő** nagyra becsült professzorától sajátította el.

A Ferenc József Tudományegyetem – mint láttuk – regionális geomorfológiát tanított, a Bolyain viszont alapkurzusa az általános földfelszíntan volt. Mind a szerkezeti-tektonikus, mind a klimatikus geomorfológiának megfelelő jelentőséget tulajdonított és nyomatékosan hangsúlyozta a belső és külső erők dialektikus harcát. A különböző jelenségek vizsgálatánál minden hatótényező számbavételére és megfelelő értékelésére figyelmeztetett. Sokat foglalkozott előadásában **Prinz** Tisia-elméletével, főként az Erdélyi-medence keletkezésével kapcsolatban, a Davis-féle eróziós cikluselmélettel, az Erdélyi-szigethegység tönkfelszíneinek létrejöttét magyarázva. A geomorfológiába a tömbszelvények alkalmazását ugyancsak **Davis** vezette be. **Tulogdi** átvette ezt a módszert és alkalmazta, első ízben Kolozsvár környékének geomorfoló-

giai kialakulása című munkájában (EME IX. Vándorgyűlésének Emlékkönyve, 1930).

Kutatásai a regionális földfelszíntanhoz kapcsolódnak, főként kistájakat vizsgált, ritkábban középtájakat. Így Kolozsvár környékén, az Aranyos vidékén, a Torockói-havasokban és -medencében, Kalotaszegen, a Szilágyságban, a Bárodtságban, a Székelyföldön kutatott.

Leginkább a karszt- és a folyók, források felhasználító munkája foglalkoztatta. Nagy természetjáró lévén, vonzotta a vadregényes mészkővidék, amely valóságos turistaparadicsom. Szülővárosát is, ahonnan korán elkerült, de ahová gyakran visszatért, csodálatos mészkővonulatok vigyázzák. Tordán, az Aranyos magas teraszáról szemlélődve, a Bedelői-havasok sziklagerince s a Székelykő „csúpjá” benéznek az Aranyosszékre, s a Tordai-hasadék vonulata mint óriás, metszett fal zárja le az Aranyos-vidék horizontját.

Külföldi útjai alkalmával elkápráztatta Párizs fénye és kultúrvilága, csodálta a Mont Blanc lejtőin a jégárat, amilyent a Kárpátokban csak az őszember láthatott. Legjobban a Dolomitok hatottak rá, ott, ahol a külső erők (szél, jég, víz) magas sziklatornyokat és széles törmelékletűket hoztak létre. Ismerte a dinári Karsztot is, járt a buktató karmezőkön s a szűk markú polje-földeken. Lehet, hogy a távolból hazagondolt, eszébe jutott élete, s a végvári költő plasztikus hasonlata a karszti sorssal.

Szinte minden karsztjelenséggel foglalkozott, legyen az felszíni vagy mélységi, írt a Békás-szorosról, a Csigadomb dolináiról, a Berettyó karsztforrásairól, de a legtöbbet a barlangokról. Erdély barlangjainak katalógusához 700 cédulával járult hozzá.

Igen értékes a Tordai-hasadék keletkezéséről írt dolgozata, amelyet a rangos Földrajzi Közleményekben jelentetett meg 1943-ban. Ebben számba veszi a keletkezéssel kapcsolatos hipotéziseket: tektonikus, epigenetikus, barlangi eredet. Szerinte a genézisben a barlangomlással együtt a Hespát-patak völgyképző hatása is meghatározó szerepet játszott. A kialakulás folyamatát logikusan, meggyőző érvekkel magyarázza.

A folyó- és forrásvíz eróziós és akkumulációs munkájáról főként olyan dolgozataiban ír, amelyek Kolozsvár környékének felszínét és vízhálozatát érintik (a már idézett Kolozsvár geomorfológiáján kívül Kolozsvár környékének kirándulóhelyei, Kolozsvári Szemle Könyvtár. 1943, A meánderforrás és szerepe a meándernyak át-

vágásában. A Bolyai Tudományegyetem Emlékkönyve. 1945–1955, Adatok Kolozsvár környéke forrásainak ismertetéséhez, A Babeş és Bolyai Tudományegyetemek közleményei, Természettud. sorozat, 1–2. 1957.). Városunkban hat teraszszintet különböztet meg (ma hetet tartanak számon). Magyarázza a folyóvölgyek keresztprofiljának kialakulását. A forrásokat a víztároló és vízzáró rétegek közettani szerkezetének alapján osztályozza. A meánderforrás-típusalról ő foglalkozott először a szakirodalomban.

Tulogdi János a tájban nemcsak a természeti jelenségeket látta meg. Munkáiban az ember-földrajzos is talál hasznos információt, mi több, a néprajzos, a történetész s az etimológus is. A Kalotaszeg földrajza c. tanulmányában pl. lényegében egy néprajzi táj földrajzi viszonyait ismerteti. **Gróf Csáky Györggyel** vallja, hogy „Kalotaszeg addig terjed, amíg a muszuj tart”. Kalotaszegből, jogosan, csak a Felszeget tartja egységes földrajzi tájnak (Kalotaszegi-medence, Bánffyhyunad központtal) és egyben történelmi tájnak (Bánffy-birtok, Sárvárral). Ebben a dolgozatban, amely a Kolozsvári Szemle Könyvtára 2. számában jelent meg 1944-ben, **Szabó T. Attila** helynévkutató-munkájára is hivatkozik. Nagy nyelvészünkhöz baráti érzelmek és kirándulótársi élmények fűzték. Etimológiai munkáit nem csak idézte, hanem ismertette is (**Szabó T. Attila**: Kalotaszeg helynevei. Erdély, 9. 1944.).

Figyelme a felszíni formák (terasz völgye, völgyzsinór) és a vizek múltbeli és jelenkori hasznosítására is kiterjed. Régi tábor- és csatahelyeket jelöl meg (monostori Táborhely, magyarlónai völgytárgyalat). Beszél ezek későbbi szerepéről a mezőgazdaságban és közlekedésben. A Heszaton vízerőtelep létesítésére, Jegenyén a fürdő rendezésére tesz javaslatot (alkalmazott földrajz).

A városok fekvésének magyarázásánál a helyi és helyzeti energiák szerepéből indult ki (Torda földrajzi helyzete és jelentősége. Aranyosvidék, 52., 1935.).

Megemlékezésem e részének végére hagyom a Földrajzi kislexikont, Bukarest, 1976. Nem azért, mert utolsó műve, hanem mert ez a hiánypótló könyv, amit két jeles tanítványával – **Madarász Antallal** és **Balázs Árpáddal** – állított össze, átmenetet képez a tudományos és a tudomány népszerűsítő munka között. Amint a szerzők az előszóban megjegyzik: „az anyag összeírása során számos címszó kiindulási pontja **dr. Tulogdi János** nyugalmazott egyetemi tanár két

évtizedes helynévmagyarázat-gyűjtése volt”. A kb. 2300 címszó elsősorban természetföldrajzi jelenségeket magyaráz, földrajzi objektumokat, területi egységeket és jelentősebb helységeket mutat be. E kislexikont ma is haszonnal forgathatja a földrajz iránt érdeklődő.

A tudomány vívmányait a nagyközönséggel is meg kell ismertetni. Ezt hirdette és tette **Tulogdi** professzor is, akinek a tudomány népszerűsítéséhez nagy képessége volt. Világosan, vonzóan tudott beszélni és írni egyaránt. Ebben hosszú középiskolai tanári gyakorlata, valamint a tankönyvszerkesztői minősége is szerepet játszott. Elsősorban saját kutatásait, megtett tanulmányútjait és kirándulásait ismertette népszerűsítő formában is. Száznál több tudomány népszerűsítő előadást tartott és másfél száznál több ilyen cikket írt. A legtöbbit az Erdélyi név folyóiratban, a mai Gyopár elődjében közölte, amelynek egy időben szerkesztője is volt.

Tulogdi János a Kollégiumban biológiát is tanított, és állattan tankönyvet is írt, természet-tudományi ismeretei tehát széles körűek voltak. Ennek ellenére nem tartotta magát egyetemes természet tudósnak. Tisztában volt azzal, hogy a polihistorok ideje a tudományok osztódásával a múlté, és hogy ma a mindentudás könnyen felületességbe mehet át. Az utolsó erdélyi polihistor, **Brassai Sámuel** különben földije volt. (Torockószentgyörgy az Aranyos-vidék szomszédságában fekszik.) **Brassairól Tulogdi** két írásában is megemlékezik: Brassai Sámuel halálának 30. éves fordulójára. Keresztény Magvető, 1927. és Brassai Sámuel földrajzi nevelő-oktató munkássága. – Földrajzi Közlemények, 1965. A többi 18 megemlékezésében olyan kiválóságokról szól, mint **Kőrösi Csoma Sándor**, **Nopcsa Ferenc**, **Herepei János**, **Bíró Lajos** és mások.

E kiváló tanító, **Tulogdi János** egykori diákjainak serege még ma is számottevő, sokaknak tanára volt, másoknak professzora, de nem kevés azoknak a száma sem, akiket tudomány népszerűsítő munkájával tett tanítványává. De ő nem csak tanítványában él tovább, hanem közéleti munkáiban is. Aki meg akarja ismerni – mindenekelőtt – Kolozsvár térségének és környező tájainak természetföldrajzát, az **Tulogdi János** jól dokumentált, gondos tanulmányaiban értékes útmutatást talál.

Mind tudományos, mind tudomány népszerűsítő munkájának elismeréseként a 70-es évek első felében a Romániai Földrajztudományok Társasága díszoklevelet adományozott neki, a

Magyar Földrajzi Társaság pedig tiszteletbeli tagjává választotta. Hasonlóan tiszteletbeli tagja volt a Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulatnak is.

Nyárelő volt. A Farkas utcai népi és turista-emlékekkel díszített lakásán végső búcsúra készült az ágyát már elhagyni nem tudó, s a szeme világát idő előtt elvesztett agg tudós. Néhányan meglátogattuk. Hangunkról felismert és lelki-szemével látott is bennünket. Elmúlt életéről, az erdélyi magyarság sorsáról és geográfiáról beszélgettünk. Mint a múltban, ekkor is bízott a zsarnokság pusztulásában s az ifjú generációk

boldog jövőjében. Valóban, a zsarnokság megdőlt, de még ma is, *Áprilyt* idézve, kérdezzük: „az ember csúcsa merre van”?

És eljött 1979 októbere, ismét az iskolakezés s az őszi kirándulás ideje. Utolsó útjára kísértük a Házsongárdba, a Kis-Szamos teraszára, Erdély panteonjába. A nekrológok egyikét a Korunk bekérte közlésre, majd visszatla: megjelenését nem engedélyezte a cenzúra.

Öröm számunkra, hogy ma, születésének centenáriumán adózhatunk *Tulogdi János*, a tudós és tudománynépszerűsítő időálló és példamutató emlékének.